

MÉSZÁROS MÁRTON

AZ ELSŐ MODERN MÉDIAESEMÉNY

A mindenki által ismert történet szerint 1517. október 31-én Luther Márton ágostonrendi szerzetes a wittenbergi vártemplom kapujára kiszögezte 95 tételét. A szöveg latinul, kézírással íródott, mégis, mint Luther maga írja, két hét alatt eljutott a németül beszélő területek minden pontjára. Ez az időintervallum a korabeli hírközlő rendszerek fejlettségét figyelembe véve valószínűtlenül szűk. Az első modern médiaesemény – ahogyan Robert Kolb aposztrofálja¹ – maradéktalanul betöltötte funkcióját, sőt, hatása látványosan túlszárnyalta a szerző intencióit: a 95 tétellel kezdődő eseménysor teológiai, gazdasági, politikai hatásai leírhatatlanok és máig hatók – és ez akkor is így van, ha az „első modern médiaesemény” – a fent leírt formában – könnyen lehet, hogy meg sem történt. A szöveg, melynek Luther a *Vitatkozás a búcsú erejéről* címet adta, az alábbi, eredetileg latin nyelvű bevezetővel, illetve felhívással kezdődik. A felhívásnak furcsa módon nincsenek címzettjei, a vitában résztvevők körét a szöveg nem határozza meg, ugyanakkor kitér arra, milyen kommunikációs eszközökkel (milyen mediális keretek között) képzelel el a vitát (élőszóban illetve írásban): „Az igazság kiderítése igyekezetétől indítva, megvitatásra kerülnek az alábbi tételek Wittenbergben, tisztelendő Luther Márton atya, a szabad művészetek és a szent teológia magisztere s ugyanott ezeknek rendes előadója elnökletével. Ezért kéri, hogy akik nem jelenhetnek meg ezeket velünk élőszóban megvitatni, tegyék meg távolból írásban. A mi Urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen.”²

Az események történelmi háttere (széleskörű igény a pápai hatalom korlátozására, általános vágy bizonyos – jórészt idealizált – ősegyházi mintákhoz való visszatérésre stb.) csak úgy, mint a közvetlen kiváltó okok (a Szent Péter Bazilika építésének finanszírozására kiírt búcsú és az ehhez kapcsolódó visszaélések) természetesen ismertek, jóval vitatottabbak azonban a reformáció szimbolikus kezdetének tekintett 1517. október 31-én történtek. Miközben ugyanis a magyarul hozzáférhető teológiai és történelmi szakirodalom túlnyomó része nem vonja kétségbe a kifüggesztés tényét³, számos német és angolszász történész – szinte kivétel nélkül Erwin Iserlohra, a sokat

¹ Robert KOLB, *Luther's function in an age of confessionalization* = Donald K. MCKIM, *The Cambridge Companion to Martin Luther*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 211.

² LUTHER Márton, *A 95 tétel*, ford. dr. ZSIGMONDY Árpád, Evangélikus Országos Múzeum és a Huszár Gál Papír- és Könyvesbolt, Bp., 1996.

³ Vö. például Owen CHADWICK, *A reformáció*, Osiris, Bp., 2003, 39–40.

vitatott *Luthers Thesenanschlag Tatsache oder Legende*⁴ című könyv szerzőjére hivatkozva – nem csupán a leírások hitelességét, de magát az esemény megtörténtét is megkérdőjelezi. A kanonikus változat szerint (például Masznyik Endre klasszikus leírásában) Luthert 1517 őszén hívei értesítették a búcsúcédulák árusításáról. Miután nem sikerült elérnie a püspöknél (Jeromos, más néven Scultetus brandenburgi püspökhöz tartozott Wittenberg) a búcsúcédulák árusításának megszüntetését, először a szószékről prédikált ellene, majd – szélesebb nyilvánosságot keresve – a korabeli egyetemi szokásokhoz igazodva – kiszögezte, azután ki is nyomtatta tételeit; a kinyomtatott példányokat azonban magánál tartotta. A lépésről értesítette Jeromos püspököt, valamint Albert mainzi érseket.⁵ A leírás tulajdonképpen egy rendkívül komplex médiakampányt mutat be, Luther mondanivalójának közléséhez, nyilvánosságra hozatalához a számára elérhető valamennyi csatornát fölhasználja: prédikál, levelet ír, plakátot szegez, nyomtat.

A történet egyik legzavarbaejtőbb eleme ellenére (sőt nem utolsó sorban éppen azért) – hogy ugyanis Luther bár kinyomtatattja a téziseket, azokat mégis magánál tartja – egy roppant „médiatudatos” alak képe rajzolódik meg, aki bár tisztában van a nyomtatás hatalmával (ezért is készítteti a nyomtatot) valamilyen fel nem tárt okból (talán a „kampány” későbbi szakaszára készülve?) egyelőre nem kíván élni vele. A kampány leglátványosabb, legforradalmibb és minden bizonnyal legjobban kommunikálható eleme a plakát kiszögezése, amely például Heinrich Boehmer leírásában így hangzik: „Senki sem sejtette akkor Wittenbergben, mit érezhetett Luther, miközben 1517. október 31-én, mindenszentek előtti nap, rövidebb 12 óra előtt, famulusa, az Agricolaként ismert Johannes Schneider kíséretében kilépett sötét cellájából, majd a negyedórányi távolságra lévő vártemplomhoz ment, és a 95 tételt tartalmazó plakátot az északi kapura kiszögezte.”⁶

A feszültségkeltő „senki sem sejtette” (niemand ahnte) szófordulat, csakúgy, mint a körülmények roppant aprólékos, percre lebontott bemutatása az események jelentőségét hivatottak kiemelni. Hasonlóan azokhoz a festményekhez, metszetekhez, amelyek a kiszögezést ábrázolják, itt is az aktus heroikus, forradalmi jellege kerül előtérbe. A legtöbb ábrázolás kalapáccsal a kezében, gyakran lépcsőn állva mutatja Luthert. (Sok kutató talán a túlságosan is szimbolikus szakrális áthallások okán vonja kétségbe a Tételek kiszögezését, ez a szakrális képzettársítás azonban nem szükségszerű: a vártemplom Wittenberg forgalmas terén állt, a templomajtó a kor szokásai szerint hirdetőtáblaként funkcionált, a kiszögezés ebből a nézőpontból pedig legalább

⁴ Erwin ISERLOH, *Luthers Thesenanschlag Tatsache oder Legende*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1962. Angolul és bővített formában Erwin ISERLOH, *The Theses Were Not Posted*, Saunders of Toronto, Toronto, 1966.

⁵ Vö.: D. *Luther Márton művei I.*, s. a. r. MASZNYIK Endre, Luther-Társaság, Budapest-Pozsony, 1904-1917, 15-16.

⁶ Heinrich BOEHMER, *Der junge Luther*, Stuttgart, 1951, 156. Azok a fordítások, ahol a fordító nincs megnevezve, tőlem származnak.

annyira értelmezhető praktikus, mint szimbolikus aktusként.) Több képen tömeg veszi körül, polgárok, katonák, papok, de gyerekek, sőt idős asszonyok is érdeklődve figyelik a latin nyelvű tudós disputára szólító felhívás kifüggesztését.⁷

Nem elsősorban az ábrázolások ellentmondásaira érdemes felhívunk a figyelmet (még a legromantizálabb leírások sem említenek tömeget, az ábrázolt „nézők” jó része valószínűleg nem csak latinul nem tudott, de olvasni sem: a tizenhatodik századi Németországban a lakosság alig öt százaléka tudott olvasni⁸ stb.), mint inkább arra, hogy a képek egy a szó szoros értelmében látványos eseménysorozat kezdőpontjaként szituálják Luther tettét, amelynek híre már megjelenése pillanatában a társadalom minden egyes rétegéhez eljut.

A The Indulgences, Or The Ninety Five Propostions... (Scene In Front Of All Saint's Church) Wittenberg 31. October., 1517. címet viselő 19. századi metszet a felszögezés utáni pillanatokat rögzíti, a szerzetes Luther feladatát elvégezve távozóban van a helyszínről, miközben a zaklatott tömeg tolakodva igyekszik közelebb férkőzni a kifüggesztett szöveghez. Luther jobb karját fenyegetően, szemrehányóan egy méltó-

⁷ További ábrázolások a 3. mellékletben

⁸ R. W. SCRIBNER, *The German Reformation*, Macmillan, hn, én, 19.

ságteljes alakra emeli, bal karjának széles gesztusával pedig a háta mögött tolongó tömeg felé mutat, egyértelműen a tömeg „képviselőjeként”, szószólójaként tűnve fel. A metszet jobb oldalán állók közt máris élénk vita bontakozik ki (véltetőleg) a szövegről: a szakállas alak élénk gesztusokkal kíséri mondanivalóját, a háttérben álló lovasok érdeklődve figyelik a vitázókat, egy kislány az egyik vitázó kabátját húzgatja, azt sugallva, a vita őt is érdekli, vagy legalábbis úgy érzi, érintett az ügyben. Az esemény nem mindenkire hat egyformán, bár mindenkit állásfoglalásra kényszerít: a kép második főalakja, a Luthertől jobbra álló jól öltözött, világos figura például kevélyen állva, karjait maga előtt összefogva, rosszállóan figyel a távozófélben lévő, ám a tömeg biztatását bírva magabiztosan fellépő Luthert. A zaklatott jelenet azáltal, hogy nem az eseményt magát, hanem az esemény legalább annyira forradalmi, mint amennyire rapid hatását ábrázolja – az egymást lökdöső tömeg viselkedése mintha a mai koncertek rajongóinak izgalmát idézné – a szó szoros értelmében is „médiateseményként” mutatja be a *Tételek* kifüggesztését. A látványos, mozgalmas, és a döngő kalapácsütésekből adódóan élénk hanghatásokkal kísért akció ebben a szellemben való ábrázolása a legtöbb Luther-életrajz kulcsjelenete, fontos szerepet kap valamennyi Luther-filmben, sőt, a 21. századi popkultúrának is részévé vált. A kiszöveget több „legóinstalláció” is megőrökíti, egy számítógépes grafika azt ábrázolja, amint Luther a csaknem négy évvel későbbi, a wormszi birodalmi gyűlésen elhangzott híres (és szintén vitatott hitelességű) szavait szögezi az ajtóra, meglepő módon angolul: Here I stand, I can do no other; az egyik legszórakoztatóbb könyvborító⁹ pedig (véltetően immár tudatosan játszva rá a fenti anakronizmusra, sőt azt újabb „paronomázikus” anakronizmussal gazdagítva) egyenesen graffitiművészként ábrázolja, amint egy festékszóróval azt írja a falra: Hier Spraye ich. Ich kann nicht anders. Doc. M.

Richard Friedenthal ismeretterjesztő jellegű (és visszafogottan marxista) Luther-monográfiája a fentiekkel szemben mind a dátum helyességét, mind az esemény megtörténtét vitatottnak tartja: „Újabban viták folynak arról, hogy pontos-e a dátum, s hogy egyáltalán kiszögezte-e tételeit. Amennyiben kiszögezte, nem tudni, hogy kézzel írott vagy nyomtatott szöveg volt-e; mindkettő szokásos volt, a diplomáját az egyetemi hirdetőtábla szerepét töltötte be, ahová különféle közleményeket szoktak kifüggeszteni. Máskor is szögeztek ki ilyen vagy olyan téziseket. Luther történelmi jelentőségű kézírata nem maradt ránk, »ősnymtatvány« sem került elő, ha egyáltalán volt ilyen. Az ügy azonban nagy feltűnést keltett. A szöveget sokan lemásolták, mindenfelé szétküldték, majd kis formátumban vagy plakátszerűen nagyobb formátumban sok helyütt kinyomtatták, lefordították németre, tanulmányozták, vitatkoztak róla, s felolvasták vagy vezérszavakban, »Schlagwortokban« idézték azoknak, akik nem tudtak olvasni.”¹⁰ Ha Friedenthal leírása – elsősorban a források megnevezésének

⁹ Manfred WOLF, *Thesen und andere Anschläge: Anekdoten-Essays-Episoden um Martin Luther*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2005.

¹⁰ Richard FRIEDENTHAL, *Luther élete és kora*, Gondolat, Bp., 1983, 155.

hiánya okán – támaszthat is kétségeket, az már mindenképpen elgondolkodtató, hogy Eric W. Gritsch, evangélikus teológus, az egyik legfrissebb és leghitelesebbnek tartott Luther-monográfia szerzője is úgy értékeli, a tételek kiszögezése nem történt meg. Isten udvari bolondja című Luther-életrajzában a lehető leghangsúlytalanabban, egy lábjegyzetben a következőt írja: „Jó bizonyíték van arra, hogy a tételeket nem szögezték ki a vártemplom kapujára,»¹¹ majd Erwin Iserlohhoz utalja az olvasót.¹² Neil Rhodes és Jonathan Sawday szerint is „igencsak kétséges, vajon az »előforradalmár« Luther Márton hagyomány szerinti hősie nyilvánosságra hozatala, a tételek provokatív kiszögezése a templom ajtajára megtörtént-e valójában»¹³ Sok szempontból rendkívül találó Gerhard Ebeling idevonatkozó megfigyelése is: „(...) leginkább csak a tudatlanságot hivatottak elleplezni szélesebb egyházi körben az olyan, számunkra már alig értelmezhető jelmondatok, mint »az egyedül a hitből igazulnak meg« vagy az »egyetemes papság«, vagy azok a közhelyes, romantikus elképzelések [*kiem tőlem – MM*], mint például »a kalapácsütések a wittenbergi vártemplom ajtaján«»¹⁴

E. G. Rupp és Benjamin Drewery Lutherről szóló dokumentumgyűjteményének kísérőtanulmánya a fentiekkel szemben „valószínűnek, hihetőnek»¹⁵ tartja a *Tételek* plakát formában való kiszögelését, amely – érvelnek – az egyetemi viták előkészítésnek szokványos módja volt, és azt is elképzelhetőnek tartják, hogy Luther közvetlen kollégáinak is adhatott másolatokat; azt azonban Rupp és Drewery is elismeri, hogy „a 95 tételről soha semmilyen vitát nem tartottak Wittenbergben».¹⁶ A tanulmány csak zárójelen és kritikusan említi meg Iserloh a *Tételek* kiszögezésének megtörténtét vitató tanulmányát, arra hívva fel a figyelmet, hogy a katolikus teológus Iserlohnak teológiai érdeke fűződhet ahhoz, hogy az esemény hitelességét kétségbe vonja. Fontos megjegyezni, hogy miközben természetes, hogy a vita háttérben teológiai érdekek húzódnak, ezen érdekektől Rupp és Drewery épp oly kevésbé mentes (Rupp például más helyütt a katolikusok Luther-képét következetesen karikatúra-

¹¹ Eric W. GRITSCH, *Isten udvari bolondja*, Luther, Bp., 2006, 42.

¹² Gritsch ISERLOH *The Theses Were Not Posted*-ja mellett BORNKAMM *Thesen und Thesenschlag Luthers*, a kötet azonban Magyarországon nem fellelhető. Iserloh téziseit hasonló okból nem a *The Theses Were Not Posted* alapján, hanem annak korábban kiadott német szövegéből idézem, amelynek egyetlen magyar közgyűjteményi példánya az Evangélikus könyvtárban található. Mindazonáltal álljanak itt a könyvészeti adatok: Heinrich BORNKAMM, *Thesen und Thesenschlag Luthers: Geschehen und Bedeutung*, Töpelmann, Berlin, 1967.

¹³ Neil RHODES, Jonathan SAWDAY, *The Renaissance Computer*, Routledge, London, 2000, 5.

¹⁴ Gerhardt EBELING, *Luther: Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Magyarországi Luther Szövetség, hn., 1997, 12.

¹⁵ „Luther may also have written to his own Ordinary, the Bishop of Brandenburg. It is likely that he had already nailed a copy of the Theses, in placard form, on the door of All Saints Church, in the normal way of University disputations, and he may have given copies to his nearest academic colleagues. The original copies of the Theses have not survived, and we do not know how many were written by hand, or whether a first batch was run off by the University printer.” Martin Luther, ed. E.G. RUPP, Benjamin DREWERY, Edward Arnold, London, 1970, 12.

¹⁶ *Uo.*

ként, torzképkén definiálja), mint Iserloh vagy a katolikus-evangélikus közeledés iránt elkötelezett Gritsch. A vita tétje ebből a nézőpontból elsősorban az, mennyire volt radikális Luther fellépése: egy „nagy robbanással”, vagy „tétlenül sodródva” jutott el a reformtól a reformációig.

Megtörtént-e valójában a *Tételek* kifüggesztése? Annak ellenére, hogy Rupp pusztán egy négyszázötven éve tartó teológiai csatározás újabb felesleges fejezeteként értékeli a vitát,¹⁷ szükséges kiemelünk, ezen teológiai, egyháztörténeti kérdések mögött mindvégig ott húzódott egy kevesek által hangsúlyozott, de napjainkban legalább annyira releváns szempont, a médiatörténet szempontja is. A *Tételek* kiszögezésének története a legtöbb értelmező számára olyan aktusként jelenítődik meg, amely előrevetítette, látványosságában, radikalitásában előre jelezte azt a „forradalmat”, amelyet kiváltott – egynemű, összefüggő, egymásból levezethető eseménysornak láttatva a reformáció korai történetét. Luthert magát nem utolsó sorban ezen történet alapján láthatjuk a kor legnagyobb médiazsenijeként, aki az igazságba vetett hit birtokában a lehető legszélesebb kör számára, a lehető leggyorsabban igyekszik eljuttatni forradalmi üzenetét, és ehhez a kor „nyilvánosságának” valamennyi fórumát, tudatosan, intencionáltan, és nem utolsó sorban rendkívül hatékonyan ki is használja.

A történeti vizsgálatok alapján azonban a kép korántsem ennyire egyértelmű. Kérdéses, valójában milyen közönségnek szánta Luther a *Tételeket*, milyen eszközöket használt föl, mennyiben függött a *Tételek* elterjedése az infrastrukturális háttértől, és talán a legfontosabb: mennyire tudta irányítani a kommunikációját. Amennyiben elfogadjuk Robert Kolb értékelését, miszerint a 95 tétel közzététele volt az első modern médiaesemény, korántsem mellékes annak tisztázása, az esemény valóban megtörtént-e, vagy – ami médiatörténeti szempontból legalább annyi kérdést vethet fel – utólagos konstrukcióról van-e szó. Célszerű tehát részletesen is megvizsgálunk Iserloh érveit és Rupp ellenérveit, majd röviden kitérnünk a 60-as években lezajlott vita óta felbukkant újabb dokumentumokra.

Iserloh érvelésének középpontjában az a mainzi érseknek küldött – eredetiben fennmaradt – levél áll, amelyet bizonyítottan 1517. október 31-én küldött el, és amelyben arra kéri Albertet, hogy a levél mellékleteként küldött vitairatot nézze meg, és annak alapján vonja vissza búcsúárusoknak szóló instrukciókat. „So es Ew. Hochwürden gefällig ist, könnt Ihr meine beiliegenden Streitsätze ansehen und daraus ersehen, wie ungewiß die Auffassung des Ablasses ist, obwohl die Ablassprediger sich einbilden, sie wäre ganz ausgemacht.”¹⁸ A levelet november 17-én kapta meg Albert tanácsosa, az érsek kezébe pedig december 13-án került. A levél-

¹⁷ „And surely now, after 450 years, and in the spirit of 'De Ecumenismo', it is high time to turn our attention to dialogue about much more important things.” Gordon RUPP, *Journal of Theological Studies*, XIX (1) 1968, 369.

¹⁸ WA Br 1. 110.

ről Luther később is gyakran beszél, megemlíti például X. Leónak küldött levelében, Frigyesnek írott levelében, valamint több más levélben is. 1545-ös visszaemlékezésében két levélről beszél, egyet Albertnek, egyet pedig a brandenburgi püspöknek írt: „Als bald schrieb ich 2 Briefe, den einen an den Mainzer Erzbischof Albrecht..., den anderen an den sog. Ordinarius loci, nämlich den Brandenburger Bischof Hieronymus, mit der Bitte, das Schamlose Treiben und die lästerlichen Reden der Ablassprediger zu unterbinden; aber man schenkte dem armseligen Mönch überhaupt keine Beachtung; also mißachtet, gab ich einen Zettel mit Disputationthesen heraus.”¹⁹

A fentiekből egyenesen következik, hogy ha Luther a mainzi érseknek 1517. október 31-én (mindenszentek előestéjén²⁰) írt, a levélre pedig választ várt, majd csak válasz elmaradását követően adta ki a vitairatot, akkor a *Tételek* kiadására nem kerülhetett sor október 31-én. Iserloh azonban nem pusztán a dátum pontosságát vonja kétségbe, hanem számos más ponton is megkérdőjelezi a klasszikus történet hitelességét: igaz ugyan – érvel – hogy bevett gyakorlat volt az egyetemi disputákat a templomok ajtáin meghirdetni, ez azonban nem a professzorok, hanem az egyetemi pedellus feladata volt. A kiszögező személye természetesen kulcsfontosságú, hiszen, amennyiben Luther saját kezével, saját kalapácsütéseivel helyezi ki az iratot, a nyilvánosságra hozatal szándéka aligha vonható kétségbe. A katolikus teológus legfontosabb érve azonban az, hogy egyetlen olyan forrás sem említi a kiszögezést, amely Luther életében jelent volna meg. A szerző Melanchthonig tudja visszakövetni a kiszögezés történetét, aki az alábbiakat írja Luther összegyűjtött művei második kötetének előszavában: „Luther, brennend von Eifer für die rechte Frömmigkeit, gab Ablassthesen heraus, die im 1. Band dieser Ausgabe gedruckt sind. Diese hat er öffentlich an der Kirche in der Nähe des Wittenberger Schlosses am Vortage des Festes Allerheiligen 1517 angeschlagen”²¹

Melanchthon „tanúságtételének” értékét Iserloh is elismeri, azonban azt is hozzáteszi, Melanchthon nem lehetett jelen az eseménynél, hiszen 1517-ben Tübingenben volt, így azokról csak hallomásból értesülhetett. Meggyőzőnek tűnik Hans Volz megfigyelése is, miszerint Melanchthon 1546-ig egyetlen szót sem ejt a tételek kiszögezéséről, bár utána rendszeresen beszél róla. Melanchthon szavahihetőségét Iserloh szerint az is gyengíti, hogy 1517-ről szóló beszámolóiban egyéb tekintetben is pontatlanok. A teológus végül arra is rámutat, Luther maga is azt állítja,²² nem volt szándékában a *Tételek* széleskörű terjesztése. Christopher Scheurlnak ugyanis ezt írja 1518. március 5-én keltezett levelében: „Csodálkozol, hogy nem beszéltem róla neked [a *Tételekről*]. De nem akartam őket ilyen széles körben terjeszteni. Mindössze az volt a szándékom, hogy néhány iskolázott emberrel megvitassam, és ha helytelení-

¹⁹ Idézi: ISERLOH, i.m., 15. WA 54, 180.

²⁰ A levél keltezése: 'Ex Wittenberga 1517. Vigilia omnium'

²¹ Idézi: ISERLOH, i.m., 23.

²² Például 1518 májusában Leó pápának írt levelében. WA 1, 528.

tenék amit írtam, meggyőzzem őket: csak abban az esetben akartam őket közzé tenni, ha egyetértenek velem. De mára már külföldön is elterjedtek, mindenfelé kinyomtatatták, lefordították őket, amit én sosem hagytam jóvá, egyszóval megbántam, hogy megszülettek – nem azért mintha vonakodnék bátran hirdetni az igazságot, nincs semmi, amire hevesebben vágyom, hanem, mert nem ez a megfelelő módja az emberek tájékoztatásának.”²³ Nagyban gyengíti a tudatosan megtervezett médiaesemény koncepcióját, hogy Luther a kiszögezésről egy szót sem ejt, azt viszont egyértelműen nyilvánvalóvá teszi, hogy az iratot nem széles olvasóközönségnek szánta, sőt a szöveg kifejezetten szándékai ellenére terjedt el. A grandiózus és nyilvános kifüggesztési jelenet innen nézve értelmetlennek tűnik, Iserloh következtetése pedig egyértelmű: „Der Thesenanschlag fand nicht statt”²⁴, „a Tétélek kifüggesztése nem történt meg.”

Iserloh egyik legkövetkezetesebb kritikusa, Gordon Rupp a *Journal of Theological Studies*²⁵ című folyóiratban ezzel szemben hitelesnek tekinti az eseményt, sőt úgy látja, Iserloh könyvének második (bővített) kiadásának időzítése (1967) csak arra alkalmas, hogy megzavarja a reformáció 450 éves évfordulójának megünneplését. Rupp szerint is számos vitatható adat került a történetbe, viszont úgy véli, ha Iserloh sikeresen bizonyítja is, hogy a hagyományos protestáns bizonyítékok jó része téves, azt nem tudja igazolni, hogy a kiszögezés nem történt meg. Rupp legfontosabb érve az a Luthertől Spalatinnak küldött levél, amelyben Luther a Tétélek hatásáról számol be, illetve arról a pletykáról, miszerint Luther lépéseket tett volna a mainzi érsekkel szemben. A levél Rupp szerint közvetlenül az október 31-ét követő héten születhetett, aminek alapján a szerző azt sugallja, hogy ha a *Tétélek* tartalma ilyen rövid időn belül ismertté vált, akkor azt valamiféle nyilvános kihirdetés kellett, hogy megelőzze. A „bizonyíték” meglehetősen áttételes, és a szöveg arra sem utal, milyen körben terjedt el a pletyka: nem világos, csak Luther néhány kollégája tudott

²³ A levél latinul íródott, a fordítás a saját nyersfordításom, a kanonikus német és angol fordítások összehasonlításából. Németül: „Darauf, daß Du Dich wunderst, daß ich sie nicht zu Euch geschickt habe, antworte ich: es war weder meine Absicht noch mein Wunsch, sie zu verbreiten. Sondern sie sollten mit wenigen, die bei und um uns wohnen, zunächst disputiert werden, damit sie so nach dem Urteil vieler entweder verworfen und abgetan oder gebilligt und herausgegeben werden. Aber jetzt werden sie weit über meine Erwartung so oft gedruckt und hergebracht, daß mich dieses, Erzeugnis reut. Nicht daß ich nicht dafür wäre, daß die Wahrheit dem Volk bekannt werde - das, wollte ich vielmehr einzig und allein - sondern weil diese Weise nicht geeignet ist, das Volk zu unterrichten.” *Luther Deutch: Die Briefe*: Bd.10, hrsg. Kurt ALAND, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1983, 37. Angolul: „You wonder I did not tell you of them. But I did not wish to have them widely circulated. I only intended submitting them to a few learned men for examination, and if they disapproved of them, to suppress them; or make them known through their publications, in the event of their meeting with their approval. But now they are being spread abroad and translated everywhere, which I never could have credited, so that I regret having given birth to them - not that I am unwilling to proclaim the truth manfully, for there is nothing I more ardently desire, but because this way of instructing the people is of little avail. Martin Luther, ed. E. G. RUPP, Benjamin DREWERY, Edward Arnold, London, 1971, 25.

²⁴ ISERLOH, i.m.,32.

²⁵ Gordon RUPP, *Journal of Theological Studies* XIX (1) 1968, 360-369.

róla, vagy Wittenberg szélesebb közvéleménye is. Tovább gyengíti Rupp érvelését, hogy a levél pontos datálása hiányzik, a weimari kiadás szerint is csak valószínűsíthető a november eleji dátum. Még ha elfogadjuk is azonban, hogy a kiszögezés a fentebb leírt formában megtörtént, Rhodes és Sawday úgy véli, Luther egy a kor elvárásainak megfelelő, tudós szóbeli disputára invitálta tudóstársait, ez az eljárás pedig még az adott körülmények között is inkább diplomatikusnak, sőt óvatosnak nevezhető, mindenesetre minden forradalmiságot nélkülöz. „Már az a döntés is, hogy egy plakátot szögezzon valaki egy templom falára, miközben a nyomtatás elérhető számára, meglehetősen korszerűtlen módja a nyilvánosság elérésének, a potenciális olvasóközönség minimális, a nyilvános vitára invitáltak köre pedig túlságosan behatárolt.”²⁶

Miközben az eddigiekben elsősorban az írásos források vizsgálatára koncentráltunk, a kor sajátos médiaviszonyainak ismeretében különös fontossággal eshetnek latba olyan (mediálisan is) alternatív források, mint az a Thurman L. Smith²⁷ felvázolta numizmatikai kutatás, amely szintén a Tételek kifüggesztésének igazságtartalmát vizsgálja. A numizmatikai nézőpont számos esetben „olyan elsődleges vizuális forrás, amely képes lehet kiegészíteni az írott dokumentumokat.”²⁸ Az érmék²⁹ a viszonylag magas példányszámok, és nem különösebben magas értékük miatt talán a legszélesebb körben birtokolt „szobrászati” alkotások. Káplár László például az érmekészítést kimondatlanul is egyfajta följegyző rendszerként, olyan populáris, a társadalom legszélesebb köreiben is hozzáférhető médiumként definálja, amelyet az az igény hozott létre, hogy „rajtuk és általuk különféle eseményeket, személyeket akartak megörökíteni, emlékezetessé tenni, és másoknak is hírül adni”.³⁰

Már a Kr. e VII. századból is maradtak fenn érmék, igazi fénykorukat azonban a római császárság korában és a XVI. században élik. Smith szerint a koraujkorban több mint ezer különböző érme ábrázolása hozható összefüggésbe Lutherrel, és ezeken az érmeiken – afféle népszerű, mindenki számára hozzáférhető propagandaeszközként – Luther életének, valamint a reformáció valamennyi fontos eseményét ábrázolni igyekeztek. Smith lényegében Iserlohoz hasonlóan megállapításra jut, Luther

²⁶ Neil RHODES, Jonathan SAWDAY, *The Renaissance Computer*, Routledge, London, 2000, 5.

²⁷ Thurman L. SMITH, *Luther and the Iserloh Thesis from a Numismatic Perspective*, *Sixteenth Century Journal*, 1989/2, 183-201.

²⁸ *Uo.*, 184.

²⁹ Az érme alatt a numizmatikai szakirodalomban olyan fémből: jellemzően ólomból, bronzból, ezüsből vagy aranyból készült, általában kisméretű (tenyérben is elférő), kerek kispasztikai alkotást értenek, amelyet öntés vagy sajtolás útján állítanak elő. Az érme a forgalmi pénzből fejlődött ki, gyakran azonban semmilyen forgalmi értéke sincs, elsődleges funkciója, hogy valamely konkrét történelmi eseményt örökítsen meg, illetve egyes személyek iránti tisztelet fejezzen ki. Káplár László összefoglaló numizmatikai szakkönyve szerint „az érme mint kispasztika, térben és előadási eszközeiben szűk határok közé szorított szobrászati alkotás (...) amely nélkülözi a szobrászat korlátlanágát, kis felülete megköti a kidolgozás szabadságát – mégis az érmeművészet a szobrászat közeli rokona.” KÁPLÁR László, *Ismerjük meg a numizmatikát*, Gondolat, Bp., 1984, 195.

³⁰ *Uo.*

életében egyetlen érme sem foglalkozik a kifüggesztéssel (sem szövegesen, sem a vizuális ábrázolásban), és csak az 1717-es, kétszázéves ünnepségek idején jelentek meg azok az érmék, amelyek készítői úgy tudják, a kifüggesztés megtörtént. A kutatás elsődleges érdekessége nem is az, hogy a „kortárs” érmekészítők nem használták fel a motívumot, hanem inkább az, hogy az 1617-es centenárium kapcsán kiadott érméken sem találkozhatunk velük.³¹ Meg kell jegyeznünk, a megmunkálás viszonylagos nehézségei, valamint a hordozó szilárdsága feltétlenül az időtállóság képzetét implikálják, így csak meglehetősen biztos, vagy időtállóknak, hitelesnek tartott események kapcsán adtak ki emlékérmeket. A jubileumi érmék ábrázolásai ebből adódóan akár a történet elterjedtségével is ok-okozati viszonyba állíthatók, így végső soron az a folyamat válhat nyomonkövethetővé, amelynek során a történet egyre szélesebb rétegekhez jut el: míg az 1717-ben vert 180 érme közül mindössze három ábrázolja a kifüggesztést, 1817-re, és különösen 1917-re az érmék igen nagy hányada a tételeket kifüggesztő Luthert ábrázolja. Miközben ez a numizmatikai vizsgálat természetesen nem perdöntő, mégis jól mutatja, hányféle populáris csatornán és tulajdonképpen milyen lassan jutott el a történet a széles közvélemény elé.

Az állóháborúvá váló vita (sem arról nincsenek meggyőző, közvetlen bizonyítékok, hogy a kifüggesztés megtörtént, sem arról, hogy semmiképpen sem történt meg) 2007-ben új lendületet kapott, ugyanis – amint arról a német sajtó beszámolt – Martin Treu, a wittenbergi Luther Múzeum igazgatója a jénai egyetem könyvtárában egy 1540-ben kiadott Luther-fordítású Újszövetség végén egy Georg Rörertől származó latin kéziratos bejegyzést talált, amelyet – Treu szerint – Rörer valószínűleg még Luther életében jegyzett le. A háromsoros latin szöveg fordítása így hangzik: „Az 1517. évben, mindenszentek ünnepe előestéjén doktor Luther Márton Wittenbergben a templomok ajtajain tárta a nyilvánosság elé a maga tételeit a búcsúról.” A Rörer-bejegyzést jelenleg még vizsgálják, a bejegyzés pontos dátumának megállapításáig csak annyi állítható bizonyosan, Melanchthon előszava előtt is lehettek olyanok, akik úgy tudták, a Tételek kifüggesztése megtörtént. (Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a jelenlegi bizonyítékok alapján az elképzelhető legkorábbi említés is az események után 23 évvel keletkezett.)

A vita összefüggéseként és a hitelesnek tekinthető bizonyítékok alapján tehát így rekonstruálhatjuk³² a történeteket: Luther először a mainzi érsekkel ismertette téziseit

³¹ „But it must be remembered that the Wittenberg gathering as well as other jubilee celebrations and the large number of numismatic items issued in 1617 do not necessarily mean a public posting of the Theses occurred.” Thurman L. SMITH, *Luther and the Iserloh Thesis from a Numismatic Perspective*, 187.

³² A rekonstrukció fogalmát itt természetesen csak a köznapi értelemben használhatjuk. A dolgozat célkitűzése nem az, hogy „hiteles” történelmi tényeket tárjon föl, pusztán, hogy modellként szolgáljon egy médiaelméleti vizsgálat számára. Ezen modell felállítása során pedig a lehető leghangsúlyosabban kell szembe-sülnünk azzal is, hogy múlt „feltárása” sokkal inkább interpretációs folyamat eredménye, semmint az igazsághoz való hozzáférés; amint Jan Assman fogalmaz: „A múlt nem magától támad, hanem kulturális konstrukció és reprodukció eredményeként születik; mindig sajátos indítékok, elvárások, remények és

egy latin nyelvű privát levélben. A levelet valószínűleg több egyházi felettesének is elküldte, ezután az irat kéziratos másolatai terjedhettek el, amit aztán (esetleg) később függeszthettek ki a vártemplom ajtajára. A Tétéleket legkésőbb 1517 telén németre fordították, majd kinyomtatták.³³ Luther szerepe ebben is vitatott (nem zárható ki, hogy Johann Grunenberg, Luther nyomdása – akit Luther a nyomdászati feladatok mellett, Rupp humoros megfogalmazásában, afféle „pre-Xerox duplicator”-ként alkalmazott – készített néhány nyomatot, erről azonban nincsenek információink). Igen valószínű, hogy a 95 tétel plakáton is megjelent, első fennmaradt példánya ugyanis plakát formátumú, semmit nem tudunk viszont arról, kik, mikor, miért és hová helyezték ki.

Miközben a perdöntő bizonyítékok, mint látjuk, váratnak magukra (ha egyáltalán valaha is előkerülnek), ez nem jelenti azt, hogy maga a Tétélekről folyó vita ne szolgálna használható belátásokkal az események mediális aspektusára figyelők számára. Már önmagában az a tény, hogy a vitázók egy jól láthatóan mediális esemény megkérdőjelezéséből, illetve igazolásából látják levezethetőnek történelmi, teológiai értékelésüket, megerősíti azt a gyakran hangoztatott megfigyelést, hogy a reformáció története az információközlő rendszerek történetével is szorosan összefügg. Bármennyire nyilvánvaló is lehet, szükséges külön is kiemelnünk, a vita résztvevői (akár tudatosan, akár nem) a lehető leghangsúlyosabban irányítják a figyelmet arra az unalomig hangsúlyozott, ám literális értelmében ennyire radikálisan ritkán megmutatkozó McLuhan megfigyelésre, miszerint nem az üzenet „tartalma”, hanem a közvetítő közeg a perdöntő, vagyis a médium maga az üzenet.

Ezen a ponton érdemes újra visszautalnunk a Scheurlnak írt levél már idézett passzusára: „[A *Tétélek*] mára már külföldön is elterjedtek, mindenfelé kinyomtatták és lefordították őket, amit én sosem hagytam jóvá [...] nem ez a megfelelő módja az emberek tájékoztatásának.”³⁴ Luther itt a nyomtatott példányok elterjedésére utal, amelyet legnagyobb sajnálatára nem tud kontrollálni. Rhodes és Sawday, miközben lehetségesnek tartja, hogy az idézett szövegrész pusztán retorikai fordulat (a szerzői szándék nyomda általi csorbításának fölemlgetése később bevett formulává vált a reneszánsz írók között), egy sokkal radikálisabb és messzebbre ható értelmezési lehetőségre is fölhívja a figyelmet: a levélrészlet nézetük szerint „egyike az első eseteknek, amikor a valaki a médiumot hibáztatja az üzenetért”. („But Luther's anxiety must be one of the earliest examples of blaming the medium for the message.”³⁵)

célok vezérletével.” Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Bp., 1999, 88. Vö.: még Hayden WHITE, *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997, 81-82.

³³ Neil RHODES, Jonathan SAWDAY, *The Renaissance Computer*, Routledge, London, 2000, 5.

³⁴ *Martin Luther*, ed. E. G. RUPP, Benjamin DREWERY, Edward Arnold, London, 1971, 25.

³⁵ Neil RHODES, Jonathan SAWDAY, *The Renaissance Computer*, 5.

Az mindenesetre igen valószínű, hogy Luther ezen a ponton azt érzékelte, a Tétélek terjedése függetlené vált tőle, a szerző szándéka helyett a széles körben elérhető és olvasókra váró nyomdahálózat logikája érvényesült: ez pedig érdekes módon, új szemponttal gazdagíthatja a kifüggesztés történetének értelmezését is. Amennyiben ugyanis Iserloh (egyébként valószínű) értékelése a helyes, és Luther eredeti szándéka szerint a Tétélek címzettje nem a széles publikum volt, akkor azt is le kell szögeznünk, a céltévesztés egyértelműen annak volt köszönhető, hogy Luther ezen a ponton még nem számolt az éppen ekkoriban kialakuló új nyilvánosság sajátos logikájával – ennek az új nyilvánosságnak a megszületését pedig talán nem elhamarkodott a nyomtatás elterjedésével összefüggésbe hoznunk. A kifüggesztés története ennek alapján tulajdonképpen ezen „kommunikációs hiba” utólagos korrekciójaként, elleplezéseként válik értelmezhetővé: a látványos jelenet ugyanis kétségbevonhatatlannak mutatja Luther szándékait. Innen nézve azonban nem maga a soha meg nem történt plakátkiszögezés definiálható médiaeseményként, sokkal inkább annak igen hatékony kommunikációja. Az a PR- vagy médiakampány, amelynek első nyomait Luther titkáránál, Georg Rörernél találjuk meg, sikerre viszont Melanchthon visz, és amelyet a reformáció történetírói tovább finomítva, árnyalva utólag konstruáltak, máig döntő módon befolyásolva a reformáció önértelmezését. Amely médiaesemény tartalma, üzenete maga is egy – valószínűleg soha meg nem történt, fiktív – médiaesemény.